

Η 25^Η ΜΑΡΤΙΟΥ 1946

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΓΙΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΟΥ
ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΥΠΕΡ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΑΓΩΝΑ

Λ Ο Γ Ο Σ

ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Π. ΚΟΥΖΗ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗΝ ΣΥΝΕΔΡΙΑΝ

ΤΗΣ 25^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1946

Συνεκλήθημεν σήμερον ἐν τῷ ναῷ τούτῳ τῆς ἐρεύνης τῆς ἀληθείας, ἵνα ἅμα μὲν ἐορτάσωμεν μετὰ συγκινήσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπερηφανείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ, τὴν 125^{ην} ἐπέτειον τῆς μεγάλης ἡμέρας τῆς 25^{ης} Μαρτίου 1821, καθ' ἣν ἡ κατόπιν τῆς πολυετοῦς δουλείας θεωρουμένη ὡς φθίνουσα καὶ ἐξαφανισθεῖσα ἐκ τοῦ Χάρτου τῶν Ἑθνῶν Ἑλλάς, οὐδενὸς ἐπιλήσμων, ἠνωρθώθη θαρραλέως καὶ ἀνεπέτασε μὲ ἀδάμαστον τόλμην τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς κοιτίδα· ἅμα δὲ μνησθῶμεν εὐλαβῶς καὶ εὐγνωμόνως τῶν αἰοιδίμων μεγάλων καὶ γενναίων συντελεστῶν τῆς παλιγγενεσίας τοῦ Ἑθνους, τῶν γιγαντομάχων ἐκείνων προμάχων τῆς πατρίδος καὶ ἀληθῶν μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, οἵτινες ἄνευ τινὸς ξένης βοήθειας καὶ δι' ἐλαχίστων μόνον μέσων κατόπιν σκληροῦ ἐπταετοῦς ἀγῶνος καὶ μυριόνεκρων μαχῶν, ἄκαμπτοι καὶ ἀπτόητοι, κατίσχυσαν νὰ παραδώσωσιν ἐλευθέραν καὶ πάλιν τὴν πατρίδα· μικρὰν μὲν, ἀλλ' οὐδέποτε παυσαμένην νὰ διατηρῆ ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῆς τοὺς προαιωνίους πόθους, νὰ τρέφεται ὑπὸ ἐλπίδων καὶ ὀνείρων ἀπὸ τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος καὶ νὰ ποθῆ διαπύρως νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐν τῷ πολιτισμῷ ὑπέροχον τούτου δρᾶσιν. Καὶ ὡς ψάλλει ἡ τοῦ Ἀριστομένους Προβελεγγίου Μοῦσα :

Κ' εἶν' ὁ λαὸς αὐτὸς
τῆς γῆς ὁ ἐκλεκτὸς
Δὲν ὀλιγοψυχεῖ στὴ συμφορὰ
ἀλλ' ἐγκαρτερᾷ
Δὲν ἀποβλέπει σὲ βοήθεια ξένη
ἀπὸ τὴν ἀκατάβλητη ψυχὴ του
Τὴ δοκιμασμένη
ἀντλεῖ τὴν δύνάμι του.

Κατὰ τὴν αὐτὴν λαμπρὰν ἡμέραν ἀνατολῆς ἀμειώτου ἔθνικῆς εὐκλείας, πρὸ 20 ἐτῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐν ἣ ποτε εἶχον ἀναθάλει αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι, καὶ ἀπὸ ταύτης ἀκτινοβολήσῃ καθ' ὅλον τὸν κόσμον ὁ πολιτισμός, ἰδρύετο ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, πρὸς ἐνθάρρυνσιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτουσιν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἔθνους.

Λίαν σοφῶς δὲ οἱ θεσμοὶ ταύτης ὤρισαν, ὅπως ἐπὶ τῇ τριπλῇ ἑορτῇ τῆς μεγάλης καὶ ἀγίας ἡμέρας τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου», τῆς ἐπετείου τῆς 25 Μαρτίου 1821 καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὁ Πρόεδρος αὐτῆς ἐκφωνῆ μελέτην, σχετικὴν πρὸς τὸν μέγαν καὶ ἱερὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τοὺς ἄνδρας τοὺς ἡρωϊκῶς μετασχόντας αὐτοῦ, ἵνα μικρὸν κατὰ μικρὸν γνωσθῶσι καὶ τὰ κατὰ μέρος λανθάνοντα ἔτι στοιχεῖα, δι' ὧν θέλει ἀποτελεσθῆ τελικῶς ἡ πλήρης τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἱστορία. Πρόδηλος ἄλλως εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς λεπτομερεστέρας καὶ ἀκριβεστέρας ἐξερευνησεως τῶν πηγῶν καὶ προσκομίσεως νέων εὐρημάτων σχετικῶν πρὸς τὴν ἐνδοξοτάτην ταύτην σελίδα τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ὧν πλεῖστα διδάγματα δυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν τὸ μὲν πρὸς μίμησιν ὑψηλῶν φρονημάτων, τὸ δὲ πρὸς ἀντλήσιν νέων δυνάμεων ἀπὸ τῶν ἐξόχων παραδειγμάτων τῶν πρωτουργῶν τῆς ἔθνικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως.

Ὅμοιον θέμα, μὴ ἐπακριβωθὲν ἔτι λεπτομερῶς, εἶναι καὶ τὸ τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα¹, περὶ οὗ λαμβάνω τὴν τιμὴν, προσάγων καὶ τινὰ στοιχεῖα ἀπὸ χειρογράφων πηγῶν, ν' ἀσχοληθῶ νῦν, ἀλλ' ἐν λίαν περιληπτικῇ ἀφηγήσει καὶ κατὰ βραχυτάτους σταθμούς, συμφώνως τῷ ἐπιτρεπομένῳ χρόνῳ, τῶν λοιπῶν παραλειπομένων καὶ προοριζομένων, ὅπως δημοσιευθῶσιν εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας.

Ἡ ἰδέα τῆς κατὰ τοὺς πολέμους ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας δὲν ὑπῆρξε καὶ αὕτη ξένη πρὸς τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα. Τὸ ὀρμέμφυτον αἴσθημα παροχῆς συνδρομῆς εἰς τὸν πάσχοντα, τὸ ἀρκοῦντως ἐκδηλωθὲν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, ταχέως ἤγαγεν ἐπὶ τὴν κατανόησιν τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης τῆς παροχῆς ἰατρικῆς περιθάλψεως κατὰ τοὺς πολέμους. Ἦδη δὲ 1000 ἔτη π. Χ. ἀνευρίσκομεν κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον μνείαν

¹ Ὁρ. καὶ Ἀρ. Π. Κούζη, Περὶ τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Ἀθ. 1915 καὶ Ἡ ἰατρικὴ κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Ἀρχεῖα Ἰατρικῆς, 1907 σελ. 93.

ύγιεινομικῆς ὑπηρεσίας ὑπὸ ἐμπείρους καὶ ἐπιφανεῖς ἰατρούς. Ὁ Σόλων μετὰ ταῦτα ἐθέσπιζεν ὁμοίαν ὑπηρεσίαν χάριν τῶν πολεμιστῶν, ὁ δὲ Λυκοῦργος καθώριζε κατὰ τὰς στρατείας καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν τῶν ἰατρῶν παρὰ τὴν σκηνὴν τοῦ βασιλέως. Δείγματα ὑγιεινομικῆς ὑπηρεσίας ἀπαντῶμεν ἔτι κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Μυρίων καὶ τὰς στρατείας τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου. Κατὰ δὲ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐπὶ τοῦ α' Ἑλληνος αὐτοκράτορος Μαυρικίου, ἀνευρίσκομεν μάλιστα καὶ νέαν πρόοδον διὰ τῆς θεσπίσεως ἀνὰ 400—500 ἄνδρας τῶν δηποτάτων, ἧτοι προσωπικοῦ ἀσχολουμένου εἰς περισυλλογὴν, πρόχειρον περίθαλψιν καὶ μεταφορὰν ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῶν τραυματιῶν, ὑπὸ ἀρχικὸν οὕτως εἶπεῖν τύπον τῶν περιφορητῶν χειρουργείων τῆς σήμερον.

Ὡς εἰκός, ἡ φροντίς αὕτη περὶ τῶν τραυματιῶν τοῦ πολέμου μικρὸν κατὰ μικρὸν βελτιωθεῖσα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἰδίᾳ εἰς τοὺς στρατοὺς τῆς Δύσεως, ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ μείζονας ὑπηρεσίας κατὰ τοὺς πολέμους. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ἰατροὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Δύσιν, δι' ὃ καὶ ὅτε ἡ πολεμιστήριος σάλπιγξ ἤχησε, παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν γενναίων πολεμιστῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα ἐλάχιστος ἀριθμὸς ἰατρῶν εὐρέθη, ἵνα προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τραυματίας. Ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν προσήλθε προθύμως ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐμπειρικῶν ἰατρῶν, βεβαίως μηδεμίαν σχέσιν ἐχόντων πρὸς ἀγύρτας τινὰς λυμαινομένους τὴν χώραν, οἵτινες, ἐνθουσιῶδεις σηματοφόροι τῆς ἐθνικῆς ιδέας, προσέφερον μεγάλας ὑπηρεσίας καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα, ἅμα μὲν ὡς θεραπευταί, φαρμακοποιοί, νοσοκόμοι καὶ ἐμψυχωταί τῶν τραυματιῶν καὶ ἀσθενῶν, ἅμα δὲ ὡς γενναῖοι συμπολεμισταί κατὰ τὰς διεξαγομένας μάχας.

Μετὰ συγκινήσεως δὲ δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν παρήγορον καὶ στοργικὴν δρᾶσιν τῶν τε ἐπιστημόνων καὶ ἐμπειρικῶν ἰατρῶν ἐκ τοῦ χειρογράφου μητρώου τῶν κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα ἀξιωματικῶν, ἐν τῷ τμήματι τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν φακέλλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν δρᾶσιν ἐκάστου τούτων. Ἐκ τῆς γενομένης ὑπ' ἐμοῦ ἀναδιφήσεως προκύπτει ὅτι ὑπὲρ τοὺς 60 ἰατροὶ ὑπηρέτησαν κατὰ τὸν ἀγῶνα, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐμπειρικοί. Ἀλλὰ παρὰ τούτους ἀναμφιβόλως καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι θὰ εἰργάσθησαν, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν διεσώθησαν, «τὰ δὲ ἔργα διὰ τὰς τῶν παραλαμβανόμενων φθορὰς καὶ τὰ μῆκη τοῦ χρόνου ἠφανίσθη».

Τοὺς γενναίους τούτους ἄνδρας, τοὺς καλοὺς σαμαρείτας καὶ πολεμιστὰς ἀνευρίσκομεν πανταχοῦ κατὰ τὸν ἀγῶνα, εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ τὴν Τριπολιτσᾶν, τὴν Καλαμάταν καὶ τὸ Φάληρον, τὴν Σαλαμίνα καὶ τὴν Χίον, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Σάμον, τὴν Χαλκίδα καὶ τὸ Μεσολόγγι καὶ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ στηθῇ ὑπερήφανος ἡ σημαία τῆς νίκης, ἢ ὅπου ἄλλοῦ ἢ Ἑλληνικῆ γῆ δι' ἀφθόνου αἵματος ἐπότιζε τὸ ἀρχόμενον νὰ θάλλῃ ἀμφιλαφὲς δένδρον τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ πλήρη ἐπαίνων πιστοποιητικὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ Παπαφλέσα καὶ ἄλλων ἀρχηγῶν παραμένουσιν ἀψευδῆ μαρτύρια τῆς ὄντως πολυτίμου αὐτῶν δράσεως ὡς στοργικῶν καὶ παρηγόρων θεραπευτῶν οὐδεμίαν εὐκαιρίαν ἐκ παραλλήλου παραλειπόντων, ἵνα δράξωσι τὸ ὄπλον καὶ λάβωσι μέρος εἰς τὰς μάχας, καθ' ἃς οὐκ ὀλίγοι ἀπώλεσαν καὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν.

Παρὰ τούτους καὶ εἰκοσὰς περίπου ἀλλοδαπῶν ἐπιστημόνων καὶ ἐνθουσιωδῶν φιλελλήνων¹ προσέφερε μεγίστας ὑπηρεσίας κατὰ τὸ διά-

¹ **Γάλλοι** μὲν: οἱ Dumont ἀποθανῶν ἐν Ἀθήναις τῷ 1852. Bernardi, ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Φαβιέρον καὶ ἀποθανῶν ἐν Πάτραις, Chardonnet ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τζῶρτζ καὶ ἀποθανῶν ἐν Ἀθήναις τῷ 1842, Marchand, διαμείνας ἐν τὸς τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Τζῶρτζ καὶ ἀποθανῶν ἐν Πάτραις τῷ 1830, Dandré, Bailli καὶ ὁ ἀνεψιός του Blondeau, ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ Φιλελληνικοῦ ἐν Παρισίοις κοιμητάτου. Καὶ ὁ Γάλλος τὸ γένος Ἀνδρέας Βαλτίσαρος, ὅστις νυμφευθεὶς ἑλληνίδα παρέμεινεν ἐν Νέᾳ Κορίνθῳ ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 1824.

Ἄγγλοι οἱ: Geddy, ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Τζῶρτζ καὶ ἀποθανῶν ἐν Δραγομέσῳ, Braidfields ἰατρός τοῦ Κόχραν καὶ οἱ τοῦ Βύρωνος Fallon καὶ Millinger.

Ἑλβετοί: ὁ Amster ἀποθανῶν ἐν Μήλῳ τῷ 1827 καὶ ὁ Gosse.

Δανοὶ: ὁ Jebassen, ἀποθανῶν ἐν Ἀργεὶ τῷ 1821 κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Κεχαγιάμπεη.

Γερμανοὶ: ὁ ἐκ Σαξονίας, κατόπιν καθηγητῆς Ἑρρίκος Τράϊμπερ, Bohrmann ἐκ Δρέσδης, ἀποθανῶν ἐν Βονίτση τῷ 1834, Boltemann ἐκ Μεκλεμβούργου ἀποθανῶν ἐν Μεσολογγίῳ τῷ 1828, ὁ Elster ἐκ Πρωσσίας, παρευρεθεὶς κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα, Bayer ἐκ Βυρτεμβέργης ἀποθανῶν ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1826.

Ἴταλοὶ: ὁ Bruno ἰατρός τοῦ Βύρωνος ἀποθανῶν ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1827, Sola Tita ἐπίσης ἰατρός τοῦ Βύρωνος, ὁ Scambella, ὁ Ἑρνεστος Κέλης, ἐκ Ρώμης, ἰατρός ἐν Τήνῳ, ὅστις ἐθεράπευσε τραυματίας καὶ εἰργάσθη κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς πανώλους τοῦ 1823.

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 22542 φακέλλῳ ἀνεφέρεται καὶ ὁ Δομένικος Σανταντώνιος, ἰατροχειρουργὸς ἐκ Καλλίστης - Θήρας: οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς κατὰ τὴν Σικελίαν Μεσσήνης. Ὑπῆρξε πρόξενος τῆς Μεγ. Βρετανίας καὶ τῶν 2 Σικελιῶν ἐν Ἑρακλείῳ Κρήτης πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἰσχυρὸς προστάτης τῶν Χριστιανῶν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, διὸ καὶ ἠναγκάσθη κρυφίως νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν, πρῶτον εἰς τὴν πατρίδα του Μεσσήνην καὶ εἶτα εἰς Θήραν (1820)

στημα τοῦ ἀγῶνος, ἐξ ὧν τινες παρέμεινον μετὰ ταῦτα ὀριστικῶς ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὁ Τράϊμπερ, ὁ κατόπιν καθηγητὴς τῆς χειρουργικῆς καὶ ἐκ τῶν ὀργανωτῶν τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ.

Ἄξιον σημειώσεως ἐπίσης εἶναι, ὅτι καὶ τινες τῶν Τούρκων ἐμπειρικῶν ἰατρῶν, τῶν διαμενόντων ἐν Ἑλλάδι, παρηκολούθησαν τοὺς Ἑλληνας πολεμιστὰς εἰς τὰς κατὰ τῶν ὁμοδόξων τῶν μάχας καὶ προσέφερον φιλανθρώπως τὰς ὑπηρεσίας των. Τὸν ἐκ Χαλκίδος Χασάν ἀγῶν Κούρταλην, λαβόντα μέρος καὶ εἷς τινὰς μάχας, ἀνευρίσκομεν προσφέροντα ἰατρικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν. Ἡ μετὰ τὸν ἀγῶνα συσταθεῖσα ἐπιτροπὴ ἀνεγνώρισε τοῦτον ὡς ἀρχίατρον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ κατέταξεν εἰς τὴν 4ην τάξιν τῶν ἀξιωματικῶν. Τινὲς δὲ μάλιστα παρέμειναν κατόπιν, εἰς τὴν ἐλευθέραν πλέον τῶν δεσμῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας, Ἑλλάδα, ἀπόγονοι δὲ τούτων ἐκχριστιανισθέντες κατέλαβον θέσεις ὑπαλληλικὰς, ἐμφορούμενοι πάντοτε ὑπὸ ἀγῶν ἑλληνικῶν αἰσθημάτων.

Ὁ Κεφαλλῆν Δημήτριος Τυπάλδος Χαριτᾶτος, ἐπιστήμων ἰατρός, ἵνα ἀπλῶς ἀναφέρωμεν σήμερον τινὰς μόνον τούτων, ἐλθὼν ἐκ Παρισίων κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως μετὰ τοῦ φιλέλληνοσ Γόρδωνος, ἐκόμισε φάρμακα καὶ ἐργαλεῖα, ἀποκτηθέντα δι' ἰδίων δαπανῶν. Ὁ Ὑψηλάντης ὠνόμασε τοῦτον ἀρχίατρον τοῦ στρατεύματος. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Τριπόλεως ἔλαβε μέρος εἰς πολλὰς μάχας καὶ πολιορκίας, ὡς εἰς Μεσολόγγιον, Πάτρας, Κόρινθον, Ἀθήνας καὶ Κάρυστον, ἐπὶ κεφαλῆς μάλιστα «μισθωμένων ὑπ' αὐτοῦ» στρατιωτῶν. Ἀναφέρεται δὲ πάντοτε ὡς δόκτωρ. Ὁ Παναγιώτης Γιατρᾶκος βεβαιοῖ τ' ἀνωτέρω προσθέτων ὅτι: «παρευρισκόμενος εἰς τὰς μάχας ἐπολέμει γενναίως καὶ μετὰ τὴν παῦσιν τῶν μαχῶν... ἐθεράπευε πληγωθέντας» προσθέτων ἅμα «χωρὶς νὰ λάβῃ παραμικρὰν ἀμοιβήν». Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐχαρκτηρίσθη ὡς ἐπίατρος, τῷ ἐχορηγήθησαν δὲ τὸ ἀργυροῦν μετάλλιον καὶ ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς τοῦ Σωτήρος.

Ὁ Κωνσταντῖνος Πελοπίδης ἐξ Ἰωαννίνων, ἐπιστήμων ἰατρός,

ὅπου ἐγκαταστάθῃ μέχρι τοῦ θανάτου του 1832. Ὁ υἱὸς του Ἰωάννης ἐξήσκει καὶ οὗτος τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἰατροῦ. Φαίνεται ὅτι πρῶτος διέγνωσε κρούσμα πανώλους ἐπὶ πλοίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θήραν, ἐξ αἰτήσεώς του δὲ φαίνεται ὅτι ἐζήτησε θέσιν ἐν τῷ λοιμοκαθαρητῆρι τῆς νήσου, ὅπερ, ὡς ἀναγράφεται, «ἐκτίσθη τότε δι' ἀναλωμάτων τῶν ἰδίων πολιτῶν (1832)». Περὶ τῶν Φιλελλήνων ὁρ. Μ. Ἀννίνου, Ἱστορικὰ σημειώματα, σελ. 125.

ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα ἐξ Ἑσπερίας τῷ 1817, ἀποσταλείς, ἵνα μύση τοὺς προκρίτους εἰς τὸν ἐτοιμαζόμενον ὑπὲρ τῶν ὄλων ἀγῶνα, μετέπειτα δὲ παρέμεινε παρὰ τῷ στρατάρχῃ Θεοδώρῳ Κολοκοτρώνῃ.

Ὁ Ἄντωνιος Γαλάνης, ἐπικαλούμενος «Δοτόρος», διότι ἐσπούδασεν εἰς τὴν Παδοῦν, ἐπιστρέψας εἰς Γαστούνην ἐφονεύθη κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ὀρλώφ.

Ὁ ἐκ Πάργας τῆς Ἠπείρου **Δημήτριος Δεσύλλας** μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας, ἔδραμε τῷ 1821 μετὰ τοῦ Ἄλεξ. Μαυροκορδάτου διὰ Λιβόρνου καὶ Μασσαλίας εἰς Ἑλλάδα καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς Μεσολόγγιον, ἔνθα ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἐκεῖ μάχας. Μετὰ ταῦτα παρέμεινεν ἐν Πελοποννήσῳ, ὡς ἀρχίατρος παρὰ τῇ Κυβερνήσει, ὑφ' ἧς ἀπεστάλη εἰς Ὑδραν πρὸς καταστολὴν ἐνσκηψάσης ἐκεῖ ἐπιδημίας τύφου. Κατὰ δευτέραν ὁμοίαν ἐπιδημίαν προσεβλήθη καὶ αὐτὸς οὗτος ὑπὸ βαρείας μορφῆς τῆς νόσου, ἀλλ' ἐσώθη. Καὶ τρίτην δ' ἐπιδημίαν ἐν Αἰγίνῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου ἀπεστάλη οὗτος καὶ κατεπολέμησεν ἐπιτυχῶς.

Ὁ ἐκ Λευκάδος **Πέτρος Δ. Στεφανίτης** ἐπολέμησεν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, προσέφερε δὲ μεγάλας ὑπηρεσίας κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου κατὰ τὰ Ἀρχεῖα «ἐφάνη οὐκ ὀλίγον χρησιμὸς διὰ τὴν ἐμπειρίαν τῆς τέχνης του, ἐπισκεπτόμενος ἀκουράστως τοὺς ἀσθενεῖς στρατιώτας, χωρὶς ποτε νὰ ἀποβλέψῃ εἰς πληρωμὴν, δαπανῶν μάλιστα καὶ ἐξ ἰδίων εἰς ἰατρικά». Διεσώθη δὲ καὶ οὗτος διασχίσας τὰς ἐχθρικὰς φάλαγγας. Ταῦτα πιστοποιοῦσιν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα ἀρχηγοὶ Νότης Μπότσαρης, Κίτσος Τζαβέλλας, Φωτομάρας, Βαλτινός, Κίτσος, Σητρομήλιος, Ραζικότσικος, Θεωράκης Γρίβας καὶ ἄλλοι. Ὁ Στεφανίτης εἶναι γνωστὸς καὶ ἐκ λογοτεχνικῶν τινῶν ἔργων καὶ τῆς μετὰ θάνατον κληροδοτηθείσης περιουσίας του εἰς τὴν Ριζάρειον Σχολήν.

Ἀφ' ἐτέρου ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν ἰατρῶν, ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἀναφερομέν τινας, σπουδαιότερος καὶ γνωστότατος εἶναι ὁ ἐκ χωρίου Ἄρνα τοῦ δήμου Φελλίας **Παναγιώτης Γιατρᾶκος**¹, ὅστις καὶ σχολεῖον ἰατροχειρουργικῆς ἐν Σπάρτῃ εἶχεν ἰδρύσει ἤδη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος², ἐν ᾧ 5 ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ ἀρκετὸς ἀριθμὸς ἄλλων ἐμπειρικῶν

¹ Ἐν χειρογράφῳ 2852 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης εὔρηται ἡ ἱστορία καὶ ὅλης τῆς οἰκογενείας Γιατρᾶκου.

² Ὁρ. ἐπιστολὴν Ὑψηλάντου εἰς Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἑλλ. ἐπαναστάσεως τομ. Α'.

ἐξεπαιδεύθη. Οὗτος ἔφερεν ἐξ Ἰταλίας καὶ ἐπιδησιακὰ εἶδη καὶ ἰατρικὰ ἐργαλεῖα. Ἀπέθανε δ' ὡς γνωστὸν μετὰ τὸν ἀγῶνα φέρων τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποστρατήγου.

Ὁ ἐκ Πύλου **Νικόλαος Λαμπρακάκης** εἶχε μισθωθῆ ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς νοσηλείαν τῶν τραυματιῶν ἐν Σαλαμῖνι, ὑπῆρξε δὲ μαθητὴς τοῦ Γιατράκου, παρὰ τοῦ ὁποίου κατὰ τὰ Ἀρχεῖα ἐδιδάχθη τὴν ἰατροχειρουργικὴν. Ὁ Παν. Γιατρᾶκος ἀναφέρει αὐτολεξεῖ ὅτι οὗτος εἶχε σπουδάσει παρ' αὐτῷ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεώς μας τὴν ἐπιστήμην τῆς χειρουργικῆς διὰ τὸ γενικὸν καλόν. Ὁ Γιατρᾶκος ἐπίσης ἀναφέρει καὶ τὰς μάχας ἐν Κορώνῃ, Ἀθήναις, Χίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, εἰς ἃς ἔλαβε μέρος. Τοῦτον ἀνευρίσκομεν κατόπιν ὑπηρετοῦντα εἰς τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον Ρεθύμνου καὶ μετέπειτα τῆς Χίου, τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας.

Ὁ ἐκ Τριπόλεως **Δημήτριος Φωτόπουλος** κατὰ ἔγγραφον τῆς 28 Αὐγούστου 1826 ὑπογεγραμμένον ὑπὸ Ἄνδρ. Ζαΐμη, Τσαμαδοῦ καὶ Σισίνῃ, μελῶν τῆς διοικητικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος, διετάχθη νὰ παρακολουθήσῃ τὸν Σταΐκον Σταϊκόπουλον καὶ νὰ θεραπεύσῃ μὲ τὸν συνήθη ζῆλον τοὺς πληγωμένους, «νὰ φανῆς καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν» λέγει τὸ ἔγγραφον, «χρήσιμος καὶ ὠφέλιμος εἰς τὴν πατρίδα ὡς καὶ ἄλλοτε».

Ὁ ἐξ Οἰτύλου **Ἰωάννης Σκαρπαλέζος** κάτοικος Μάλτας τοῦ δήμου Ἀβίας ὑπῆρέτησεν ἀμισθεὶ ὡς στρατιώτης καὶ ἰατρός, ὃ δὲ δῆμος αὐτοῦ τῷ ἐξέφρασε τὴν εὐγνωμοσύνην του. Ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης γράφει: «δυνάμει τῆς πληρεξουσίου ἀδείας, ἣν ἔχω παρὰ τῆς ὑπερτάτης Βουλῆς τοῦ ἡμετέρου ἑλληνικοῦ γένους ἀποκαθίστημι τὸν ἐξοχώτατον ἐν ἰατροῖς, σιὸρ Τζοάνε Σκαρπαλέζον, ὡς ἄξιον καὶ δοκιμασμένον τῆς ἰατρικῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀρχίατρόν μου καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου μου».

Ὁ **Νικόλαος Κωνοφάος** ἐκ Κερκύρας, ἐλθὼν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1825 εἰς Μεσολόγγιον καὶ λαβὼν μέρος κατὰ τὴν πολιορκίαν, ἐφονεύθη. Τὴν ὑπηρεσίαν του ἐξαίρουσιν οἱ ἀρχηγοὶ Νότης Μπότσαρης, Κίτσος, Τζαβέλλας, Φωτομάρας, Στράτος καὶ ἄλλοι.

Ὁ ἐκ Σάμου **Κωνσταντῖνος Σταμοῦλος** ἐπὶ κεφαλῆς στρατεύματος ἔλαβε μέρος εἰς μάχας ἐν Σάμῳ τῷ 1821 καὶ Χίῳ τῷ 1822 θεραπεύων ἅμα καὶ ἡρωϊκώτατα πολεμῶν. Κατὰ ἔγγραφον διασωθὲν οὗτος διετῆρει στρατιώτας ἰδίοις ἐξόδοις καὶ κατὰ πιστοποιήσιν τοῦ ἐπισκόπου

Σάμου καὶ τοῦ συνταγματάρχου Λυκούργου «χειρουργὸς ὧν περίφημος, ὄχι μόνον τοὺς τραυματιζομένους ἄνευ ὀβολοῦ ἐθεράπευεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐνδεεῖς αὐτῶν χρηματικῶς ἐβοήθει». Ἐπίσημον πιστοποιητικὸν ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «ἀπὸ τὴν φύσιν ἐγεννήθης ἰατροχειρουργός. Ἡ προθυμία καὶ ὁ ζήλος καὶ ὁ πατριωτισμός, τὰ ὁποῖα ἀμίμητα ἐσυντρόφεισαν τὴν ἰατροχειρουργικὴν τέχνην σου, ἀπέδειξαν ὁποῖου χαρακτήρος καὶ ὁποῖας σπανίας ἐκτιμήσεως ἄνθρωπος εἶσαι».

Ὁ ἐξ Ἀνδριτσαίνης τῆς Ὀλυμπίας **Παναγιώτης Ἰατρόπουλος** διεκρίθη ὡς πολεμιστῆς καὶ ὡς ἰατρός, διορισθεὶς ἐπισήμως. Ἐπιστολὴ τοῦ στρατάρχου Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἀπὸ 13 Αὐγούστου 1822 πρὸς αὐτὸν ἔχει ὡς ἐξῆς:

« Δοτόρο Σινιὸρ Παναγιωτάκη,

Τὸ γρηγορότερο εὐθύς, ὅπου λάβεις τὸ παρόν μου νὰ μᾶς στείλῃς πέντε φορτώματα φυσέκια μὲ ἀγιωργίτικα ζῶα. Μὴ χασομερήσεις οὔτε στιγμή, ὅτι ἔχομεν μεγάλη ἀνάγκη».

Ὁ **Ἰωάννης Μαγιοκλῆς**, καταγόμενος ἐκ Σπάρτης, αὐτομολήσας κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα ἐξήσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ χειρουργοῦ, ἔλαβε μέρος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως καὶ ἄλλας μάχας καὶ τέλος ἐφονεύθη ἐν τῇ πατρίδι του. Πιστοποιητικὰ τῶν Ἡλ. Μαυρομιχάλη, Δ. Ὑψηλάντου καὶ Νικήτα Σταματολοπούλου βεβαιοῦσι τὰ τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ δράσεως.

Ὁ **Ἀντώνιος Ἀθ. Μαυρογιάννης** ἐκ Πάργας, κατετάχθη ὡς ἰατροχειρουργὸς εἰς τὸ ἐν Μολδαυίᾳ καὶ Βλαχίᾳ στράτευμα κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, κατῆλθε τῷ 1822 εἰς Ἑλλάδα καὶ ἔλαβε μέρος εἰς διάφορα στρατόπεδα εἰς Τρίπολιν, Ἀκροκόρινθον, Πάτρας καὶ Κέρκυραν. Εἰργάσθη δὲ ὡς ἰατρός καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ φαίνεται διενεργῶν ἰατροδικαστικὰς πράξεις. Ἐνα τῶν υἱῶν του ὠνόμασεν Ἴπποκράτη. Ὁ Α. Μαυροκορδάτος πιστοποιεῖ κατ' Αὐγούστον τοῦ 1832 ὅτι «πανταχοῦ ἐξετέλεσε τὸ ἔργον του μὲ ἀκρίβειαν».

Ὁ **Ἀγαμέμνων Αὐγερινός**, ἐπίσης ἰατρός καὶ πολεμιστῆς ἠμείφθη τῷ 1832 διὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀρχιάτρου τῆς φάλαγγος, ἀλλ' ἄνευ ἀπολαυῆς τινος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ κοινοποιήσεως πρὸς αὐτὸν διατάγματος ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Σπ. Μήλιου.

Ὁ **Μιχαὴλ Κάββας**, ἐξ Ἄργους, ὑπηρέτησεν ὡς ἀρχίατρος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔλαβε μέρος κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως. Ἡ

στρατιωτική δράσις τούτου πιστοποιεῖται δι' ἐγγράφου ὑπογεγραμμένου ὑπὸ τῶν Θεοδ. Κολοκοτρῶνη, Πητρ. Μαυρομιχάλη, Ἄνδ. Λόντου, Σπ. Μεταξᾶ, Κανέλ. Δηλιγιάννη καὶ ἄλλων. Ὁ Κάββας προσέφερε καὶ ἐξ ἰδίων πλεῖστα κατὰ τὸν ἀγῶνα, οἶον κοσμήματα, ἵππους, σῖτον κτλ. Ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς Ν. Ρενιέρης τῷ 1825 ἀναφέρει ὅτι οὗτος διετέλεσεν ἐν αὐτῇ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐπαρχίας Ἄργους.

Ἐν τῷ μητρώῳ παρὰ τούτους ἀναφέρονται καὶ οἱ ἑξῆς:

Διονύσιος Γιαννόπουλος, ἢ Γιατράκος, ἐκ Πυλίας.

Ἄντωνιος Ἀρσενίου Μαυρογιάννης ἐξ Ἠπείρου.

Γεώργιος Γένειας, ἐξ Ἄρτης, ἐμπειρικός ἰατρός καὶ φαρμακοποιὸς ὑπηρετήσας ἀμισθεῖ. Ὁ ἀδελφός του συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ πολλὰς βασάνους.

Μιχαὴλ Μάντζας, ἐκ Κερπινῆς.

Ἰωάννης Κόλιας ἢ Χόρμοβας, ἐξ Ἠπείρου.

Παναγιώτης Κουρκουτᾶς, ἐκ Λακωνίας.

Νικόλαος Θεοφιλόπουλος, ἐκ Βυτίνης.

Γεώργιος Σακελλαρίου ἢ Λαμπριάδης, ἐκ Κυνουρίας.

Νικόλαος καὶ Διονύσιος Μελισσηνός, ἐκ Κέας.

Ἀναστάσιος Παπαγιαννόπουλος, ἐκ Γορτυνίας, ἰατροχειρουργὸς πληγῶθεις κατὰ τὸν ἀγῶνα.

Κωνσταντῖνος Κυριακὸς ἐκ Χορμόβου.

Τριαντάφυλλος Ἀμπρανίτης ἐκ Ναυπάκτου.

Ἀθανάσιος καὶ Θεόδωρος Γκίκας, ἐκ Δωρίδος.

Γεώργιος Κανταράκης ἐξ Οἰτύλου.

Θεόδωρος Νικολαΐδης, ἐξ Ἀθηνῶν, ὑπηρετήσας ὡς ἰατρός εἰς τὰ σώματα τοῦ Βάσου Μαυροβουινιώτη καὶ Στ. Κατσικογιάννη μὴ λαβῶν οὐδεμίαν ἀμοιβήν.

Ἀθανάσιος Σούρτης, ἐξ Ἀθηνῶν.

Παναγιώτης Γιώργενας, ἐκ Κύμης.

Χαράλαμπος Πασχάλης, ἐκ Σπάρτης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἀναστάσιος Νικολάου, ἐξ Ἠπείρου.

Νικόλαος Ἀποστολάκος, ἐκ Λακωνίας.

Θεόδωρος Καστάνης, ἐκ Λακωνίας.

Νικόλαος Λαμπράκης, ἐκ Πύλου.

Χαράλαμπος Καπιτσινάκης, ἐκ Λακωνίας.

Ἡλίας Γιατρᾶκος, κάτοικος «Μησθρᾶ» τοῦ Δήμου Σπάρτης.

Ἄνδρέας, Ἰωάννης, Γεώργιος, Νικόλαος καὶ Μιχαὴλ Γιατρᾶκος.

Γεώργιος Σισίνης.

Ἰωάννης Σταυρόπουλος.

Λάζαρος Γεωργίου, ἐκ Γαστούνης.

Ἰωάννης Πράσιнос ἐξ Ἰωαννίνων. Κάτοικος Ἑρμουπόλεως ὑπηρέτησεν ἀπὸ τοῦ 1823 – 1830 ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκη, Κριεζώτην καὶ Μαυροβουνιώτην, θεραπεύσας πολλούς, καταβάλλων μάλιστα ἐξ ἰδίων τὰ ἔξοδα, βοηθὸν ἔχων τὸν υἱὸν του Εὐστάθιον. Ἐν τοῖς ἐγγράφοις του εὕρηται πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Κέα Γάλλου ἱατροῦ Φρασινέκ τῆς 14 Ἀπριλίου 1826.

Ἀνάργυρος Πετράκης, ἐξ Ἀθηνῶν, ὑπηρέτησεν ὡς στρατιώτης καὶ ἱατροχειρουργὸς κατὰ τὸν ἀγῶνα ὑπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην.

Πέτρος Χορμόβας, ἐκ Χορμόβου.

Παναγιώτης Κουρκουτᾶς, ἐκ Λακωνίας.

Νικόλαος Ἰατρόπουλος ἢ Γιατρούλιας ἐκ Καλαμῶν.

Βασίλειος Ἰατρός, ἐκ Χαλανδρίτσας, ἐπ. Πατρῶν.

Ἄνδρέας Κ. Πετιμεζᾶς.

Εὐθύμιος Φωτόπουλος.

Ἀλέξιος Ἰατροῦ ἢ Δαγορίσιας, ἐξ Ὑπάτης, φλεβοτόμος.

ἐν ἄλλαις δὲ πηγαῖς

οἱ Διονύσιος Πύρρος,

Ἀναστάσιος Λευκίας καὶ ἄλλοι.

Ἄλλὰ καὶ πολιτικοὶ ἱατροί, μὴ ὑπηρετήσαντες εἰς τὸν στρατὸν προσέφερον μεγάλας ὑπηρεσίας κατὰ τὸν ἀγῶνα. Οὕτω ὁ ἐκ Ζακύνθου Νικόλαος Καλύβας ἐκπαιδευθεὶς ἐν Πετροπόλει τῷ 1800, προσήλθε τῷ 1821, ἵνα ἐξυπηρετήσῃ τὸν ἀρξάμενον ἀγῶνα. Μνηθεὶς εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, εἰσήγαγε πολλὰ μέλη εἰς αὐτήν, ὀρκίζων ταῦτα διὰ τοῦ ἱερέως Ἀργυροπούλου καὶ σφραγίζων τὰ ἐνδεικτικὰ δι' ἐπισήμων σφραγίδων, τὰς ὁποίας εἶχον ἐμπιστευθῆ εἰς αὐτόν. Κατ' ἐπίσημα ἐπίσης πιστοποιητικὰ παρεχώρησεν οὗτος διὰ τὸν ἀγῶνα καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν περιουσίαν. Ἡ γραμματεία τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου βεβαίωτ' τὰ χρεωστούμενα εἰς αὐτόν, ὁ δὲ ἱατρός Σχινᾶς τὴν παραλαβὴν ὀργάνων καὶ βιβλίων ἱατρικῶν ἐπιπροσθέτων «πρὸς χρῆσιν τοῦ Γένους». Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἀπόδειξις 37

ταλλήρων καὶ 69 ὀβολῶν, ἃς ἐπλήρωσεν ὁ Καλύβας ἐκ διαφόρων εἰσφορῶν «διὰ μαπαροῦτι καὶ μολύβι πού ἐστάλησαν εἰς τὰς 26 Ἰουνίου 1821 εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀδελφοῦ του Ὑβου εἰς Μεσολόγγι». Ἡ ἄλλη σημείωσις πιστοποιεῖ ὅτι ἀπεστάλησαν «2 κάσσεσ με ἰατρικὰ διάφορα, καὶ τάλληρα κολονᾶτα ἐκ συνεισφορᾶς 1472¹.

Προκειμένου περὶ φιλικῶν, ὁ Ι. Φιλήμων εἰς τὸ : «Ἱστορικὸν αὐτοῦ δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλλ. ἐπαναστάσεως» ἀναφέρει ὡς μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας 17 ἰατρούς, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἔλαβον μέρος καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἐκ τούτων ὁ Νικόλαος Καλύβας φέρεται μῆσας περαιτέρω 22, ὁ Χρυσοσπάθης 6, ὁ Γιατρᾶκος 2, ὁ Ἀναστ. Πελοπίδας 7, ὁ Δ. Πελοπίδας 11 καὶ ἄλλοι ὀλιγωτέρους.

Ἡ περίθαλψις τῶν ἀσθενούντων στρατιωτῶν καὶ τῶν τραυματιῶν, ὅπου μὲν, ἀλλὰ σπανιώτατα, παρευρίσκοντο ἐπιστήμονες ἰατροὶ ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν φυσικῶ τῶ λόγῳ ἐπιστημονικωτέρα· ὅπου δὲ καὶ συχνότερον μόνον ἐμπειρικοί, αὕτη διενεργεῖτο συμφώνως πρὸς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἀποκτήσει οὗτοι ἐκ τῆς πράξεώς των καὶ τῶν χειρογράφων ἰατροσοφίων². Τινὲς μάλιστα τὰς ἀποκτηθείσας γνώσεις ἐπεχείρουν νὰ διατυπώσωσιν εἰς ἴδια χειρόγραφα ἰατροσόφια, ὡς εἶναι καὶ τὸ τοῦ ἀγραμμάτου ἐμπειρικοῦ Μανιάτη, τὸ ἀποκείμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἐν ᾧ παρὰ τὰ συμπεράσματα τῆς πείρας ἐπὶ τραυμάτων παραθέτει οὗτος καὶ τινὰ πρωτόγονα σχεδιάσματα τοῦ.

Ἄμφότεροι ὅμως, οἱ τε ἐπιστήμονες ἰατροὶ καὶ οἱ ἐμπειρικοί, εὐρίσκοντο συνηθέστατα πρὸ τελείας ἐλλείψεως φαρμάκων, εἰδῶν ἐπίδεσεως καὶ ἐργαλείων. Δι' ὃ καὶ κυριώτερα φάρμακα ἦσαν ἀφεψήματα ξυλοκεράτων ἢ σύκων ἢ ἐγχύματα βοτανῶν, μετὰ ἐντριβῶν τοῦ σώματος, σικυῶν καὶ φλεβοτομίας, ἦν ἐνήργει, ὅταν ὑπῆρχεν, εἰδικὸς φλεβοτόμος.

Ἡ θεραπεία τῶν τραυμάτων, ἐγένετο διὰ τεμαχίων ὑφάσματος ἐμβρεχομένων διὰ ρακῆς, ἀνάλογος δηλ. τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου Παρέ

¹ Πολιτικοὶ ἰατροὶ ἀναφέρονται ἔτι ὁ Νικόλαος Θεοφιλόπουλος ἐκ Βυτίνης, ὁ Ἀντώνιος Μεντῶρος ἐκ Τριπόλεως, οἱ Ἰωάννης καὶ Βασίλειος Ἀρετᾶς καὶ ἄλλοι.

² Ὅρ. καὶ Ἄρ. Π. Κούζη, Οἱ ἐμπειρικοὶ ἰατροὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Ἀρχεῖα Ἱατρικῆς 1905 σελ. 272 καὶ Τινὰ περὶ ἰατροσοφίων κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους. Αὐτόθι 1907, σ. 76. Ἐπίσης καὶ ἄρθρα Δημῶδης Ἱατρικῆ καὶ Ἱατροσόφια ἐν Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

δι' οίνοπνεύματος συνιστωμένης. Ἡ δ' αἰμόστασις διενηργεῖτο διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου.

Ὁ ἐπίδεσμος ἐπὶ καταγμάτων ἐγένετο διὰ ταινιῶν ὑφάσματος μετὰ λεπτῶν ναρθηκίων ἐκ ξύλου, φλοιοῦ δένδρων ἢ καρτονίου. Ἡ ἐξωτερικὴ δ' ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιδέσμου ἐπεχρίετο δι' ἀλοιφῆς συνισταμένης ἐκ σάπωνος καὶ βράκης.

Μετὰ τὴν μάχην τοὺς τραυματίας οἱ ἀσθενεῖς ἐνεπιστεύοντο εἰς μονὰς ἢ τὰ πλησίον χωρία πρὸς περαιτέρω περίθαλψιν, διενεργουμένην ἰδίως διὰ γυναικῶν. Ὁ Καμπούρογλους δ' ἀναφέρει καὶ ὀνόματα γυναικῶν περιθαλπουσῶν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν τοὺς κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς τραυματίας.

Ὅταν δὲ κατόπιν ἐγνώσθη ὅτι εἶχεν ἰδρυθῆ πρόχειρον, ἢ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους μονιμώτερον νοσοκομεῖον, ἐκεῖ ἀπεστέλλοντο οἱ βαρύτερον πάσχοντες πολεμισταὶ ἢ τραυματαῖαι.

Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι τεύχος χειρόγραφον διασωθέν, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: «Κατάλογος ἀκριβῆς τῶν εἰς τὸ ἐν Ἀμπελακίῳ Σαλαμίνοσ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον ἰατρευθέντων 153 στρατιωτῶν ἀπὸ 3 Ἰανουαρίου 1829 μέχρι 5 Ἰανουαρίου 1830». Ἐν αὐτῷ ἀρκούντως συστηματικῶς εἰς στήλας ἀναγράφονται τὸ ὄνομα τοῦ ἀσθενοῦς, ἡ ἡμέρα τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου, ὁ βαθμὸς, τὸ σῶμα, εἰς ὃ ἀνήκεν, ἡ διάρκεια τῆς ἀσθενείας, ἡ ἔκβασις τῆς νόσου κτλ. Ἐκ τῶν 153 τούτων ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν, ἀπέθανον 14. Αἱ διαγνώσεις ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: Πληγὴ εἰς τὸ χέρι, βόλι, πληγὴ εἰς τὸν μαστόν, βόλι εἰς τὸ χέρι, πληγὴ διὰ ξίφους, βόλι εἰς τὸ γόνατο, πληγὴ χρονία, μολύβι εἰς τὴν πλάτη κτλ.

Διὰ τοὺς παθολογικοὺς ἀρρώστους ἡ διάγνωσις φέρεται: περιπνευμονία ἢ πνευμονία, βήχας χρόνιος, ζοχαδιακὸν πάθος, πυρετός, κακοχυμία, στήθόπονος, παροξυσμός, κολικόπονος, ὄφως πληγὴ κτλ.

Διευθυντὴς τοῦ Νοσοκομείου τούτου ἦτο ὁ ἐκ Πλατυγύρου τῆς Μακεδονίας Χρῖστος Νικολαΐδης, οὗτινος ὁ πατὴρ ἦτο πλούσιος κτηματίας. Ἄμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἀγῶνος προσήλθε μεταξὺ τῶν πρώτων καὶ προσέφερον 154 τάλληρα· 2 ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐφονεύθησαν μαχόμενοι ὑπὲρ πατρίδος. Οὗτος ὑπηρέτησεν ὡς ἰατρός καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα, κατὰ πιστοποίησιν δὲ τοῦ στρατάρχου Δ. Ὑψηλάντου διωρίσθη χειρουργός κατὰ τὸ 1828 εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ Κριεζώτου. Ὁ Νικολαΐδης φαίνεται γνωρίζων ὀλίγα μόνον γράμματα, ὡς δ' ἀναφέρει τὴν ἱατροχειρουργικὴν ἐσπούδασε παρὰ τῷ Ἱεροθέῳ Ἰωαννίδῃ.

Ὁ Κριεζώτης πιστοποιεῖ ἐπίσης ὅτι οὗτος ἰάτρευσε 59 ἐκ τῶν τῆς χιλιαρχίας του τραυματιῶν: «μὲ ἴδια ἰατρικά, χωρὶς νὰ λάβῃ ἀπὸ κανένα τίποτε». Ἐτερον πιστοποιητικὸν τοῦ 1822 ἀναφέρει τὰ αὐτὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Εὐρίπου. Πρὸς τὸν Νικολαΐδην ἀπευθυνόμενος ὁ γάλλος *Dr Blondeau*, ὅστις μετὰ τοῦ θείου του *Dr Bailli* εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις φιλελληνικοῦ κοιμιτάτου, καὶ εἶχε διορισθῆ ἀρχίατρος τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ἐν ἐγγράφῳ ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου 1829, βεβαιοῖ ὅτι ἐξ 86 ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν ἐθεραπεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ πάντες. Ἐν ἐγγράφῳ δὲ συντεταγμένῳ γαλλιστὶ προσθέτει: «δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς ὅτι καλούμενος εἰς νέαν ὑπηρεσίαν, ὡς χειρουργὸς τῆς χιλιαρχίας Κριεζώτου, θὰ δείξητε τὴν αὐτὴν ἀφοσίωσιν, ἣν καὶ μέχρι τοῦδε».

Ἐπὶ τούτοις ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων πινάκων ἐμφαίνεται καὶ ὁ ἀκριβῆς καὶ λεπτομερῆς λογαριασμὸς τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως τοῦ νοσοκομείου τούτου.

Νεκροψίαι, ὡς εὐνόητον, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ διενεργηθῶσιν. Ἡ μόνη νεκροψία ἢ ἀναφερομένη κατὰ τὸν ἀγῶνα εἶναι ἡ τοῦ λόρδου Βύρωνος γενομένη ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου *Bruno*, θεράποντος ἰατροῦ τούτου, τοῦ Λουκᾶ Βάγια, ἰατροῦ καὶ χειρουργοῦ τοῦ σώματος τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ Ἑρρίκου Τράϊμπερ, χειρουργοῦ τοῦ σώματος τοῦ πυροβολικοῦ. Οὗτοι προέβησαν κατόπιν καὶ εἰς ταρίχευσιν τοῦ πτώματος, παρουσίᾳ καὶ τοῦ μνημονευθέντος Στεφανίτση, γνωρίμου τοῦ Βύρωνος.

Τοιαύτη ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς, ὡς ἐκ τοῦ εἰς κλεψύδραν προσμετρομένου χρόνου, ἡ ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα καὶ ἡ δρᾶσις τῶν ἰατρῶν, ἐπιστημόνων τε καὶ ἐμπειρικῶν, οἵτινες διέθεσαν δι' αὐτόν, ὡς ἐλέχθη, οὐ μόνον ὄλους αὐτῶν τοὺς πόρους, ἀλλὰ συχνάκις καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των.

Μετὰ πολλῆς δὲ συγκινήσεως ἀναγινώσκει τις εἰς τοὺς διασωθέντας φακέλλους τὰς ἀγωνιώδεις ἐκκλήσεις τῶν χηρῶν καὶ ὀρφανῶν ἢ καὶ ἐνίων ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων εὐρεθέντων ἐν τελείᾳ ἐνδείᾳ μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀγῶνος, πρὸς παροχὴν τῆς ὑπὸ τοῦ μόλις ἀνισταμένου ἔθνους χορηγουμένης πενιχρᾶς συντάξεως, ἐνίοτε μὴ ὑπερβαινούσης τὰς δέκα δραχμάς.

Τιμὴ καὶ δόξα καὶ βαθυτάτη εὐγνωμοσύνη εἰς τὴν μνήμην καὶ τούτων μετὰ τῶν λοιπῶν ἀσυγκρίτων ἀρχηγῶν ἡρώων τε καὶ μαρτύρων τοῦ

μεγάλου ἀγῶνος, οἵτινες διὰ τῆς ἀδιασείστου πίστεως πρὸς τὴν Θεῖαν πρόνοιαν, τὴν δειχθεῖσαν πάντοτε σώτειραν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἀκλονήτου αὐτῶν ἀνδρείας, τὴν τέως ψυχῇ τε καὶ σώματι δεσμίαν Πατρίδα ἐπέτυχον νὰ παραδώσωσι καὶ πάλιν ἐλευθέραν. Εἶναι οἱ μεγάλοι μυσταγωγοί, οἵτινες βαθέως φρονηματίσαντες τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων, ἐχάραξαν καὶ τὴν ὁδόν, ἣν κατόπιν ἐνθουσιώδεις, καὶ μετὰ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ἐθνικῆς ὑπεροχῆς, ἠκολούθησαν οἱ ἥρωες τοῦ 1912 καὶ 1930 καὶ τελευταίως οἱ μεγαλοουργοὶ ἥρωες τοῦ κατὰ ξηράν, θάλασσαν καὶ ἀέρα στρατοῦ μας, οἱ τροπαιοῦχοι τοῦ Ἀλβανικοῦ μετώπου, τοῦ Ἑλ-Ἀλαμέιν καὶ τοῦ Ρίμινι, τοῦ Πρωτέως καὶ τῆς Ὀλγας, μετὰ τοῦ αἵματος τῶν ὁποίων καὶ οἱ νεώτεροι ὑγειονομικοὶ, μόνιμοί τε καὶ ἔφεδροι, ἐθελονταὶ νοσοκόμοι καὶ παρήγοροι ἀδελφαὶ τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, μεθ' ἠρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας συνανέμιξαν ἀφθονώτατον καὶ τὸ ἰδικόν των, πρὸς οὓς πάντας, συνταυτίσαντας τὸ ὄνομα αὐτῶν πρὸς νέαν τῆς Ἑλλάδος εὐκλειαν, μετὰ ὑπερτάτης τιμῆς καὶ ὑπερηφανείας ἐκ παραλλήλου τρέπεται ὁ νοῦς πάντων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἔνδοξον ταύτην ἡμέραν.

ὦ σεῖς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Πίνδου ἄρματωλοι
 Ποῦ γιὰ τὴ λευτεριά ἐμαρτυρήσατε
 Ξυπνήσατε καὶ χαιρετίσατε
 Τὴ ῥοδοχρυσωμένη τῆς ἀνατολῆς,

ὕμνων ἔψαλλεν ὁ Προβελέγγιος

ὦ σηκωθῆτε ἀπ' τὰ χορταριασμένα μνήματα
 Καὶ ῥάνετε μὲ ἀμάραντα στεφάνια
 Τῶν τέκνων σας τὰ νικηφόρα βήματα
 Τὴ νέα μας δόξα καὶ περηφάνια!

Εἶναι οἱ νεώτεροι ἐθνικοὶ ἥρωες, οἵτινες διὰ τοῦ ἀτομικοῦ των καὶ τῶν τετιμημένων ἀρχηγῶν των ψυχικοῦ σθένους καὶ τῆς ὑπερόχου αὐταπαρνήσεώς των, ὡς ἄλλοτέ ποτε περίδοξοι οἱ πρόγονοι κατὰ βαρβάρου δεσπότητος εἰς τὸν Μαραθῶνα, τὰς Πλαταιάς καὶ τὰ ὕδατα τῆς Σαλαμίνας, δὲν ἀφήκαν καὶ οὗτοι ἄνευ ἐκδικήσεως τὴν εἰς τὴν πατρίδα τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπὸ ἀλαζόνων σιδηροφράκτων λεγεῶνων, ἐλαυνομένων ὑπὸ κατακτητικῆς μανίας, προσγενομένην ἀσεβῆ ὕβριν, ἀναδειχθέντες

οὕτω προτοπόροι τῆς Νίκης ἐν τῷ κοινῷ ἀγῶνι πρὸς κατίσχυσιν τῆς ιδέας τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας.

Εἰς μνήμην τῶν μεγαλουργῶν συντελεστῶν τοιούτων παλαιότερων καὶ νεωτέρων θριάμβων ἢ Ἑλλάς, λάτρις πάντοτε τοῦ ὠραίου καὶ μεγάλου, πλήρης νέου κλέους καὶ πεποιθυῖα, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς θέλει διαλύσει τελικῶς τὰ ἐπιπροσθούντα ἐπίβουλα, σοφιστικά καὶ τοῦ σκότους στοιχεῖα, πρὸς τελικὴν δικαίωσιν τῶν μεγίστων ὑπηρεσιῶν καὶ θυσιῶν τῆς, προσέρχεται κατὰ τὴν σεμνοτάτην ταύτην ἐπέτειον κλίνουσα τὸ γόνυ εὐλαβῶς, ν' ἀποθέσῃ τίμιον καὶ ἀμάραντον στέφανον, μὲ τὴν ᾠδὴν τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὰ χεῖλη:

Πνοὲς ποῦ πλανᾶστε σ' ἄλλη ζωὴ, Λείψανα κι' ἂν κοιμᾶσθε
Σᾶς λειτουργοῦν στῆ δόξα μου. Μακαρισμένοι νά 'στε.